

SOCIETATEA ARHITECȚILOR ROMÂNI ȘI PROBLEMA MONUMENTELOR ISTORICE

GRIGORE IONESCU

Arhitectura, în general, ne înfățișează în timp și spațiu etapele de dezvoltare ale unui popor și reprezintă mărturia cea mai elocventă a gradului său de dezvoltare și cultură.

Întocmirea planului și desenarea fațadelor unui edificiu sînt opera unor specialiști care se numesc arhitecți și care îndeobște sînt formați în școli speciale.

Pînă către jumătatea veacului al XIX-lea făuritorii monumentelor noastre vechi cu care țara are dreptul să se mîndrească n-au fost arhitecți cu titlu dat sau recunoscut ca atare de vreo instituție oficială de învățămînt a statului. Ei au fost niște pricepuți meșteri formați pe șantiere, practicînd, la început, toate îndeletnicirile legate de arta construcției. După ani îndelungați de ucenicie, învățacelul care era dăruit cu talent și sîrguință ajungea calfă, apoi meșter, terminînd cu titlul de mare meșter, el însuși învățător în arta de a construi, ca acel Maxim «învățător de zidari», cum semna el, autorul minunatului edificiu care este biserica bolniței Mănăstirii Cozia sau ca «Manea Vătaful de zidari», mare meșter al lui Constantin Brîncoveanu, autorul vestitei Mănăstiri Horezu și al bisericii Sf. Nicolae din București. De altfel, în timpul Evului Mediu și pînă către începutul veacului al XVIII-lea situația, din acest punct de vedere, nu era diferită în nici una din celelalte țări ale Europei. Prima școală de pregătire în mod științific și sistematic arhitecturii a fost înființată în Franța. Este vorba de așa numita «Academie Royale D'Architecture» creată de Colbert, ministrul lui Ludovic al XIV-lea. Metoda formării arhitec-

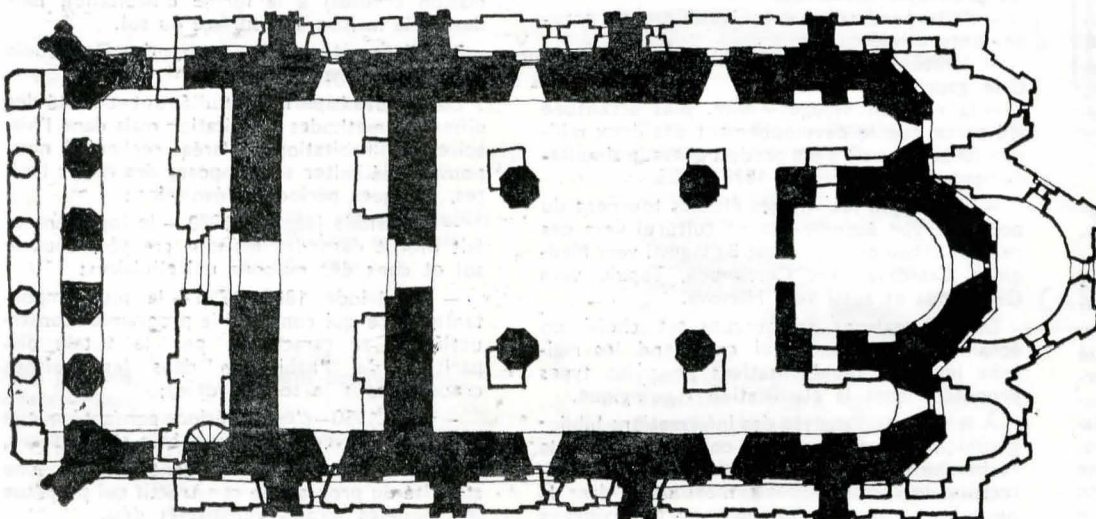
ților în școli speciale a fost treptat adoptată din veacul al XVIII-lea și în alte țări.

Primul specialist român, arhitect, format la această școală franceză, la Paris, a fost Dimitrie Berindei (1832—1884), care s-a remarcat mai ales ca autor de studii teoretice privind arhitectura. Pînă în anul 1891, cînd, la 26 februarie al acelui an, lua ființă Societatea Arhitecților Români, numărul arhitecților noștri cu studii urmate în străinătate se ridica abia la 24, decanul lor fiind Alexandru Orăscu (1817—1894).

Date fiind, pe de o parte, nevoile și posibilitățile materiale ale țării de a construi edificiile necesare adăpostirii numeroaselor instituții publice create și, pe de altă parte, numărul mic de arhitecți români capabili să satisfacă aceste nevoi, fapt care înlesnea venirea în țară a unui număr din ce în ce mai mare de arhitecți străini, prima problemă pe care Societatea Arhitecților Români și-a propus s-o rezolve a fost înființarea unei școli românești de arhitectură.

A doua problemă care a frămîntat mințile arhitecților și ale oamenilor de cultură români, chiar cu mult înainte de existența noii societăți a arhitecților, a fost salvagardarea moștenirii pe care ne-au lăsat-o înaintașii în materie de monumente istorice.

Primele prevederi oficiale pentru întreținerea unor monumente publice erau stipulate în Regulamentul Organic (1832—1858). Lăsînd însă de o parte aceste prevederi, aplicate sporadic și pentru care, dacă monumentele erau importante, trebuia cerut



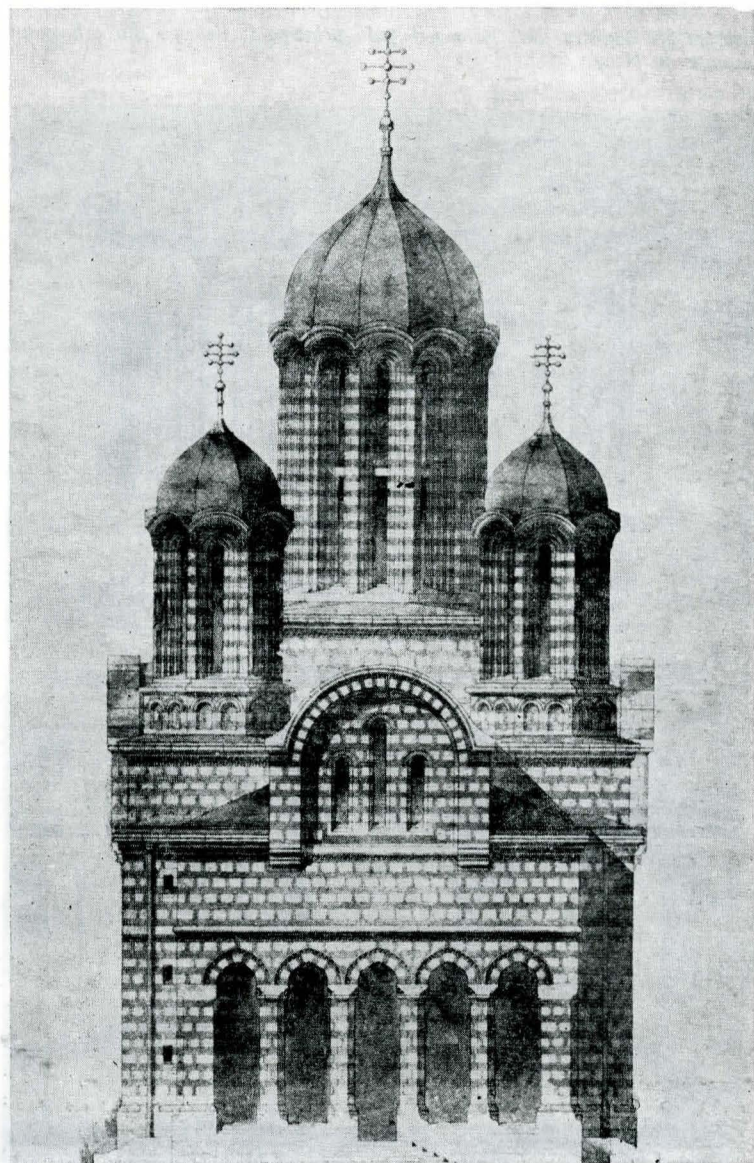
Biserica Sf. Dumitru din Craiova: planul poșat în negru este cel al bisericii originale; cel alb este al bisericii proiectate și executate de Lecomte du Nouy pe locul celei vechi.

pentru restaurarea lor avizul principelui domnitor prin intermediul Ministerului de Interne, lucrările cele mai importante executate pentru unele din aceste monumente pînă în 1860 au constituit în realitate nu o restaurare ci mai degrabă o negație a noțiunii de restaurare. Mănăstirile Bistrița și Tismana din Oltenia refăcute în stil romantic, clopotnițele mănăstirilor Antim, Văcărești și Plumbuita din București, opere ale unor meșteri străini, dintre care cel mai cunoscut a fost Schlater, sau Biserica Sf. Gheorghe Nou din București, a cărei parte superioară de la nivelul planului de naștere a bolților în sus, refăcută în stil clasic și completată cu un portic supraînălțat de un turn, operă a arhitectului Xavier Villacros, sînt exemple elocvente în acest sens.

Prima intervenție în vederea unei restaurări în spiritul ideilor avansate aplicate în special în Franța, după Revoluția din 1789, s-a făcut în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Decizia Consiliului de Miniștri adoptată în acest sens poartă data de 10 mai 1863 și privește restaurarea bisericii Mănăstirii Argeș. Proiectul de restaurare a fost întocmit de arhitectul Gaietano Burelli și dat în antrepriză spre executare arhitectului Felix Montauréan, în 1874, însă, pe baza observațiilor pertinente ale unei comisii din care făceau parte între alții arhitectii Alexandru Orăscu, Dimitrie Berindei și arheologul Alexandru Odobescu — cum că lucrările executate nu erau mulțumitoare și era nevoie de un nou proiect —, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a denunțat contractul arh. Montauréan și, luînd în considerare problema salvării patrimoniului arhitectural al țării într-un cadru mai larg, a cerut concursul vestitului arhitect francez Viollet le Duc. Neputîndu-se deplasa în România, acesta a trimis, în schimb, la Curtea de Argeș pe colegul și colaboratorul său, arhitectul A. de Baudot, care a studiat cu atenție monumentul a fața locului culegînd toată documentația necesară elaborării unui proiect de restaurare. Reîntors la Paris, de Baudot a supus documentația sa lui Viollet le Duc și, împreună, au întocmit un raport-proiect pe care l-au trimis ministerului la București. Separat, Viollet le Duc a trimis Ministerului o scrisoare în care recomanda, pentru executarea și conducerea lucrărilor, pe fostul său elev și amic, arhitectul André Lecomte, «adept al metodei noastre de restaurare» preciza Viollet le Duc. Este vorba de metoda bazată pe doctrina *unității de stil*, potrivit căreia a restaura un edificiu nu însemnează numai a-l repara și întări să reziste timpului, ci a-l restitui în formele adevărate în care a fost proiectat și realizat (sau ar fi trebuit să fie realizat și terminat de primul său arhitect).

Angajat de Guvernul român, arhitectul André Lecomte — care, odată venit în România nu avea să o mai părăsească (a murit în 1914 în vîrstă de 68 ani și este înmormîntat în biserica Sf. Voievozi, zisă Flămînzești, de la marginea orașului Curtea de Argeș, alături de Mănăstirea de care și-a legat pentru totdeauna numele) — și-a început activitatea în anul 1875. Lucrările pentru restaurarea bisericii au durat 5 ani, în timpul cărora opera arhitectului francez a fost de mai multe ori analizată — superficial este cazul să precizăm — și criticată. Într-o scrisoare adresată Ministrului Cultelor ca răspuns la un raport privind lucrările de restaurare care fuseseră executate pînă în februarie 1878, raport redactat cu rea credință și lipsă de obiectivitate, de către pictorii Theodor Aman, Th. Ștefănescu, sculptorul Karl Storck și arhitectul Alex. Săvulescu — André Lecomte declara textual: «am conștiința de a fi îndeplinit cu loialitate misiunea cu care am avut onoarea de

a fi însărcinat de Guvernul român. Această lucrare de restaurare sper că îmi va crea un titlu onorabil în fața criticii serioase». Într-adevăr, doi ani mai tîrziu, în 1880, comisia de recepție a lucrărilor terminate, compusă din Ion Ghica, Dimitrie Berindei, Alexandru Orăscu și M. Capuțineanu, preciza că «în ceea ce privește stilul primitiv al monumentului nu se observă nici o schimbare care ar putea să-l altereze». De altfel, din punct de vedere al doctrinei lui Viollet le Duc, unitatea de stil nici nu putea fi contestată unui monument perfect unitar care fusese conceput și executat între 1512 și 1517 de aceeași echipă de meșteri. Incontestabila incompetență ca arhitect și restaurator a lui André Lecomte, reieșită cu prilejul executării, în condiții tehnice ireproșabile, a lucrărilor de la Curtea de Argeș, s-a dovedit, din păcate, și cu alte ocazii. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice i-a solicitat ajutorul arhitectului francez și pentru restaurarea bisericii și a complexului mănăstiresc Trei Ierarhi din Iași, apoi în continuare a bisericii Sf. Niculae a lui Ștefan cel Mare din același oraș, a Mitropoliei din Tîrgoviște și a bisericii Sf. Dumitru din Craiova. Primul dintre noile monumente încredințate spre restaurare a fost Biserica Trei Ierarhi a Voievodului Vasile Lupu, construită între anii 1637—1639, unitară din punct de vedere stilistic ca și biserica lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș; lucrările au început în 1882. Cinci ani mai tîrziu, după ce executase o bună parte din lucrări, unele cu multe abateri de la principiile sănătoase de restaurare, André Lecomte — care din 1884 adăugase la numele său și apelativul *du Nouy*, — comunica Ministerului că biserica suferise, în decursul veacului mari trans-



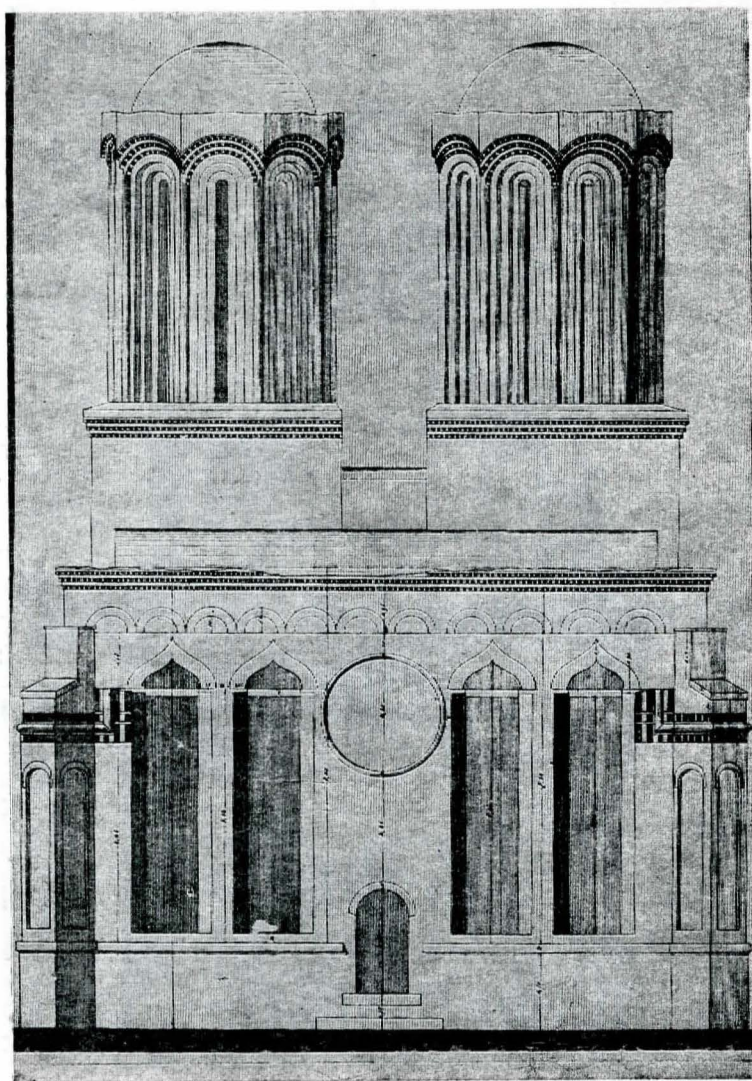
Biserica Sf. Dumitru din Craiova, clădită pe locul bisericii originare de arh. Lecomte du Nouy.

formări (ceea ce era inexact) și multe degradări (acestea incontestabile) de aceea adăuga că a fost obligat «încetul cu încetul» să refacă aproape complet monumentul.

Drama monumentelor încredințate spre restaurare lui André Lecomte du Nouy începe de aici. Pentru ceea ce a urmat, lucrurile devin cu totul de neînțeles. În timp ce în toate țările Europei principiile de restaurare bazate pe doctrina unității de stil erau înlocuite cu o nouă metodă mult mai sănătoasă și logică, aceea a *conservării și restaurării istorice*, adică respectînd și păstrînd toate părțile valoroase care ar fi fost adăugate monumentului în decursul veacurilor, Lecomte du Nouy a aplicat celorlalte monumente care i-au fost încredințate spre restaurare o concepție încă mai arbitrară: dărîmarea întregală și construirea în locul lor, pe același loc, a unor edificii nou concepute în spiritul arhitecturii celor înlocuite, în dimensiuni și înfățișări cu totul schimbate.

În urma protestelor vehemente—de data aceasta perfect îndreptățite—ale arhitecților, pictorilor, sculptorilor și altor oameni de cultură, Ministerul a numit, în 1890, o comisie onorifică a monumentelor publice formată din Mitropolitul primat, Ministrul Th. Roseti, Mihail Kogălniceanu, D. Sturdza, Titu Maiorescu, V. A. Urechia, Gh. Lahovari și Grigore Tocilescu. În vremea aceasta, Biserica Sf. Niculae de la Iași și Biserica Sf. Dumitru de la Craiova erau dărîmate, iar Mitropolia din Tîrgoviște în curs de dărîmarea. Între timp fuseseră dărîmate și toate anexele fostei Mănăstiri a Argeșului și clădit, pe aripa dinspre răsărit a curții, după planurile lui Lecomte du Nouy, într-un curat stil românesc, Palatul regal. Mai rămăseseră în picioare, neatînse, turnul clopotniță de la intrarea în curtea Mănăstirii Trei Ierarhi din Iași și clădirea cunoscută sub numele de Sala Gotică din complexul aceleiași mănăstiri.

Biserica Sf. Dumitru din Craiova. Fațada principală. Relevu din arhiva lui Lecomte du Nouy.



Întrunită de urgență în zilele de 9 și 12 mai 1890, noua comisie hotărăște, în ceea ce privește complexul Mănăstirii Trei Ierarhi, păstrarea întocmai, restaurarea turnului clopotniță precum și a Sălii Gotice, precizîndu-se că aceasta din urmă trebuia să fie destinată instalării unui muzeu ecleziastic, menit să adăpostească, în primul rînd, obiecte vechi ale Bisericii Trei Ierarhi. Hotărîrea aceasta a fost însă răsturnată de o subcomisie ținută la Iași, la 29 iunie 1890, compusă numai din trei membri — Gh. Lahovari, D. Sturdza și Grigore Tocilescu, la care au asistat, ca invitați, Lecomte du Nouy și arhitectul francez H. Révoil. Înainte de a arăta ce s-a hotărît în cadrul acestei comisii este necesar să facem o paranteză. Excedați de faptul că autoritățile oficiale nu dau nici o urmă protestelor lor, arhitecții români invocaseră în sprijinul criticilor lor autoritatea arhitectului francez H. Révoil, specialist în domeniul restaurărilor care se executau în acea vreme în Franța.

În urma ultimului protest al arhitecților români, Ministrul Th. Rosetti a cerut Comisiei Monumentelor Publice să-i recomande un arhitect străin care, cu competență și imparțialitate, să-și dea avizul asupra lucrărilor executate și asupra modalității de a le continua. Astfel, la propunerea lui M. Kogălniceanu și a lui Titu Maiorescu s-a decis să fie invitat ca expert H. Révoil. Decizia a fost luată în ședința comisiei din 12 mai 1890 ținîndu-se seama de faptul, subliniat de Titu Maiorescu, că arhitecții români invocaseră în spiritul criticilor lor autoritatea acestui arhitect. Într-adevăr, arhitectul G. Sterian ceruse printr-o scrisoare arhitectului francez unele lămuriri asupra felului cum trebuie înțeleasă o adevărată lucrare de restaurare; H. Révoil răspunsese colegului său român printr-o scrisoare amabilă datată Nîmes, 23 ianuarie 1890. Desprindem din acea scrisoare cîteva pasaje: «îmi cereți să vă dau unele lămuriri despre regulile pe care noi le aplicăm în Franța în restaurarea monumentelor istorice. Este pentru mine o plăcere și o datorie să vă satisfac dorința. Respectul trecutului și al amintirilor istoriei artei trebuie să fie nota dominantă a lucrărilor de această natură»; și în legătură cu părțile ce fuseseră între timp adăugate Bisericii Sf. Niculae de la Iași, deja dărîmată, și cu monumentul exonartex al Bisericii Mitropoliei de la Tîrgoviște, în curs de dărîmarea, pe care Sterian le menționase în scrisoarea sa către Révoil și-i ceruse părerea, arhitectul francez răspunde astfel: «Ar fi foarte supărător cînd un edificiu se compune din părți de diverse epoci de a face să dispară astfel de părți pentru a restabili stilul primitiv. Fiecare epocă are stilul ei; este o pagină de istorie scrisă cu pietre. Ce drept am avea să o distrugem?»

Cum reiese foarte clar din textul citat și cum știm și ceea ce se realiza în acea epocă în Franța și în alte țări în materie de restaurări de monumente, H. Révoil era un adept convins al noului mod de abordare a problemei restaurărilor, în conformitate cu doctrina istorică cu totul opusă doctrinei unității de stil a lui Viollet le Duc, părăsită și combătută.

Ținînd seama că, la acea dată (primăvara anului 1890), Biserica Sf. Niculae de la Iași era deja dărîmată, cea a Mitropoliei de la Tîrgoviște mai păstra o parte foarte mică din zidurile vechi iar Biserica Sf. Dumitru de la Craiova fusese deja înlocuită cu cea nouă, operă a lui Lecomte du Nouy care nu mai avea nici o legătură cu ctitoria lui Matei Basarab, ne dăm seama în ce situație imposibilă se găsea expertul francez, care nu mai avea de salvat decît prestigiul colegului său mai vîrstnic, Lecomte du Nouy. Din păcate, cum reiese din rapoartele sale de expertiză, influențat de Lecomte du Nouy și probabil încurajat și de unii membri ai guvernului, a trecut total de partea confratelui său francez și iată ce putem citi într-unul din aceste rapoarte: «Dacă dau dreptate erudiției, iscusinței și probității arhitectului ale cărui lucrări și proiecte am fost chemat să le apreciez, este că operele sale merită cu prisosință aceasta și este într-adevăr echitabil ca după ce a suferit critici nemeritate și perfide să primească dovada cea mai sinceră că merită înalta încredere pe care i-a acordat-o guvernul român».

Într-un al doilea proces verbal legat de aceeași ședință se opina ca turnul clopotniță de la intrarea în mănăstire să fie dărîmat, dat fiind că nu prezintă nici o importanță istorică sau arhitecturală, iar clopotnița, executată în dimensiuni convenabile, să fie construită în cadrul Sălii Gotice. Într-unul din rapoartele sale de expertiză, H. Révoil, arătînd cu un iz de ironie: «cît de flatat a fost că membrii Comisiei Monumentelor Istorice au binevoit să-l acompanieze la Iași și să-l lumineze cu erudiția și cunoștințele lor atît de perfecte de arheologie românească», preciza că, în ceea ce privește clopotnița, el o consideră «fără nici un interes arheologic, pe de o parte, și, pe de alta, lasă mult de dorit sub raportul solidității». Cît despre Sala Gotică credea că «ar fi convenabil să fie restaurată cu ajutorul releveelor exacte, în ce privește ansamblul și detaliile precise ale decorației arhitecturale». El vorbește de restaurare, nu de dărîmarea și reclădire.

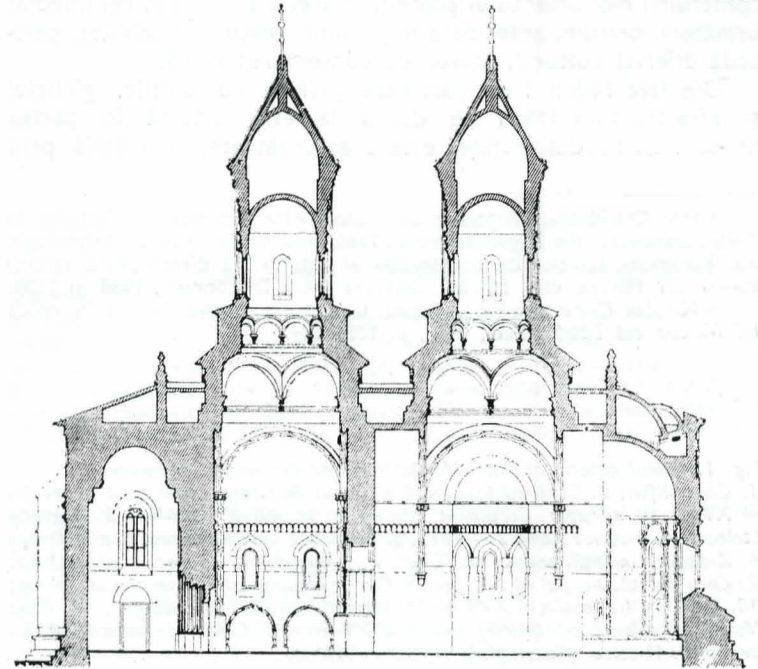
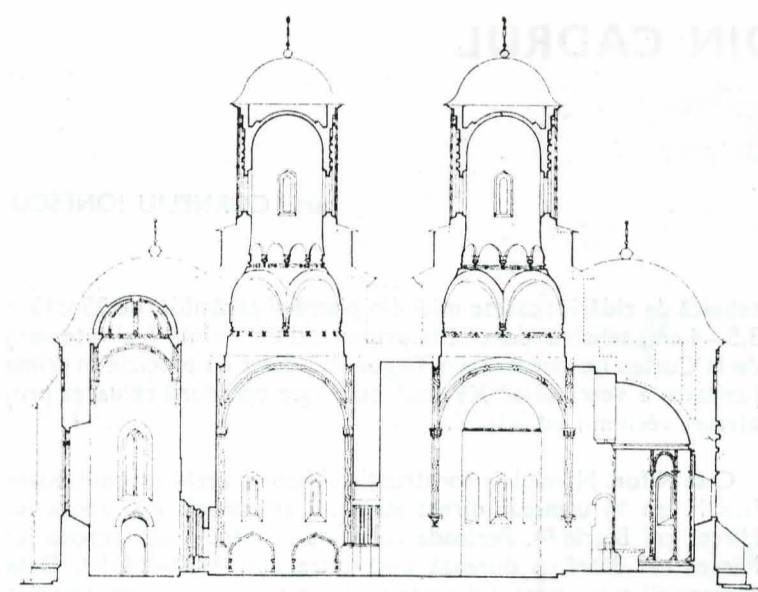
Ceea ce a făcut după aceea Lecomte du Nouy din această Sală Gotică nu are nimic de-a face nici cu edificiul inițial nici cu vreo metodă îndreptățită de restaurare. A ridicat în locul ei o clădire nouă care, analizată separat, ca operă de arhitectură, nu este de loc lipsită de interes. Ca arhitect, Lecomte du Nouy a fost un mare artist.

În intervalul de timp de la venirea sa în țară și pînă către 1886, dată cînd a început lucrările de la Iași, Tîrgoviște și Craiova Lecomte du Nouy a întreprins o serie de călătorii de studiu în cursul cărora a cercetat cu atenție și dragoste cele mai valoroase monumente vechi, religioase și civile din Țara Românească și Moldova. Atracția față de arhitectura veche românească pe care a cercetat-o și însușirea esenței ei se întrevăd, pe de o parte, din marele număr de schițe și note de călătorie, în parte păstrate, și, pe de altă parte, din clădirile noi, concepute de el în spiritul arhitecturii românești medievale ale cărei edificii sînt ridicate pe locul vechii mitropolii din Tîrgoviște și al Bisericii Sf. Dumitru din Craiova, la care mai putem adăuga Palatul Regal de la Argeș, clădiri care pot sta cu mîndrie, întrecîndu-le prin perfecțiunea execuției și stil, alături de edificiile realizate de arhitecții români promotori ai curentului de afirmare în arhitectură a specificului național.

Păstrînd într-o oarecare măsură proporțiile, Lecomte du Nouy a făcut la Tîrgoviște și Craiova ceea ce a făcut Bramante la Roma cu patru sute de ani în urmă, cînd acest mare arhitect, supranumit de contemporanii săi «el maestro ruinate», a dărîmat marea și celebra biserică Sf. Petru, conservată încă în bună stare, ca să ridice în locul ei o nouă biserică, la definitivarea și înfrumusețarea căreia aveau să contribuie, în continuare, cîțiva din cei mai mari arhitecți și artiști ai Renașterii și Barocului.

Cu excepția bisericii lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, restaurată în condiții ireproșabile ca stil și tehnică, și, în parte, a Bisericii Trei Ierarhi a lui Vasile Lupu de la Iași, totuși restaurată, dar cu multe licențe condamnabile, restul lucrărilor executate la Iași, Craiova și Tîrgoviște umbrește, în mod grav, opera de restaurator a lui Lecomte du Nouy.

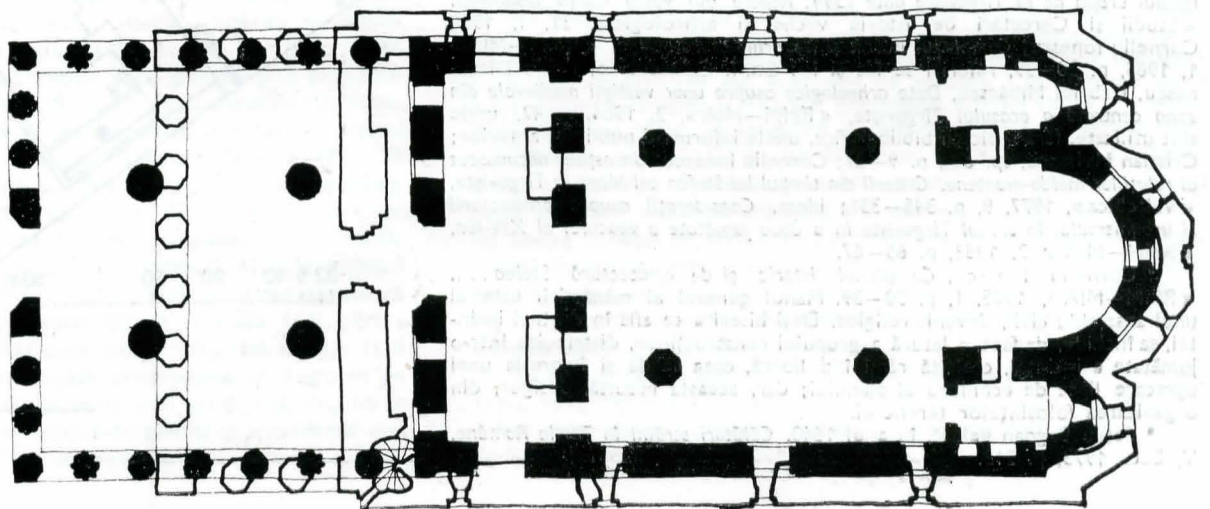
Dacă edificiile noi, foarte valoroase ca opere originale de arhitectură, datorate lui Lecomte du Nouy n-au stimulat zelul arhitecților români în materie de arhitectură de expresie națională, în schimb opera lui zisă de restaurator rămîne un exemplu de neurmat în materie de conservare și restaurare a monumentelor istorice.



După această paranteză necesară, revenim la oile noastre să vedem ce s-a hotărît în ședința din 29 iunie de la Iași.

Citez din procesul verbal al ședinței: «Noi subsemații (adică Gh. Lahovari, D. Sturdza și Grigore Tocilescu) examinînd la fața locului, alături de domnii arhitecți Révoil și Lecomte du Nouy, vechea Sală Gotică și constatînd că starea în care se găsește nu îngăduie păstrarea ei și că dimensiunile ei nu corespund destinației ulterioare de a servi ca local de muzeu istoric, opinăm ca ea să fie reconstruită după stilul său și dispoziția ei de altă dată, dar în dimensiuni mai mari și în legătură cu noua clopotniță de biserică».

Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași:
sus—originalul înainte de restaurare;
jos — restructurarea efectuată de către Lecomte du Nouy.



Mitropolia din Tîrgoviște